

i interdisciplinarnom suradnjom može nastati jedno sustavno, iscrpno i dobro djelo poput zbornika *Bez milosti*.

Martina GRAHEK

Nova izdanja o Bleiburgu i “križnom putu”: Milan MARUŠIĆ, *Žrtve komunističkih zlodjela na sljemenskim stratištima: Bolnica Brestovac, Gračani, Zagreb, svibanj 1945.; Povlačenje 1945. Krivci i žrtve – Svjedočanstva o propasti NDH*, ur. Tomislav Sabljak i Ivo Smoljan; Zvonimir PUŠKAŠ, *Od Maribora do Ovčare, sudbina ranjenika Oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske u Mariboru svibnja 1945.*

Na policama hrvatskih knjižara u zadnje vrijeme često se pojavljuju raznolika izdanja vezana uz problematiku Bleiburške tragedije i “križnog puta”. Objavljena literatura uglavnom je memoarskog karaktera, te često bez značajnijih historiografskih vrijednosti. U ovom prilogu osvrnuti ću se na tri izdanja objavljena u posljednje tri godine.

Prvo od njih je zbornik *Povlačenje 1945. Krivci i žrtve – Svjedočanstva o propasti NDH*, ur. Tomislav Sabljak i Ivo Smoljan, ZIP mladost – OMEGA, Zagreb 2000., 352. str. Ovaj zbornik sastoji se od četiriju priloga koji su prikupljeni iz hrvatskih i srpskih iseljeničkih publikacija i novina u razdoblju 1955. - 1980. Navedene priloge prikupio je Ivo Smoljan uz pomoć dr. Jere Jareba. Namjera im je bila približiti ove tekstove hrvatskoj javnosti i napraviti jedan korak u rasvjetljavanju povijesti NDH.

Jere Jareb autor je “Predgovora” (5.-10.) u kojem sustavno i pregledno opisuje važnije događaje od puča u Beogradu 27. ožujka 1941. do trenutka kada Pavelić imenuje Vjekoslava Luburića zapovjednikom hrvatske vojske u povlačenju prema Austriji (7. svibnja 1945.).

Prvi prilog “S bijelom zastavom preko Alpa” (13.-59.) Vjekoslava Vrančića preuzet je iz knjige *U službi domovine* (Buenos Aires, 1977., 23-79). Krajem Drugoga svjetskog rata, povlačenjem njemačke vojske, uspjesima Saveznika i pomanjkanjem naoružanja vlada NDH odlučuje da se vojska treba povući prema zapadu i predati Saveznicima. U skladu s time, 3. i 4. svibnja 1945. sastavlja se Memorandum namijenjen savezničkom zapovjedniku za Sredozemlje feldmaršalu Haroldu Alexanderu sa sjedištem u Caserti. Jedan primjerak nosili su Vjekoslav Vrančić i Andrija Vrkljan, a drugi saveznički zrakoplovci zarobljeni u NDH. Memorandum je imao značenje političke isprave. Namjera mu je bila braniti pravo hrvatskog naroda na vlastitu državu, ali i istaknuti humani karakter, a to je zaštita bjegunaca. Hrvatsko poslanstvo ne uspijeva dostaviti Spomenicu, već završava u engleskim zarobljeničkim logorima Meste i Forli, gdje saznaju za događaje od 15. svibnja 1945. kraj Bleiburga.

Sjećanja Marinka Polića, “Od Mostara do Bleiburga”, (65.-199.) drugi je prilog koji je tiskan u novinama HSS-a *Hrvatski glas* (Winnipeg, Kanada, br. 30-48, 31. srpanj 1965. - 15. listopada 1966.).

Autor započinje opisom situacije u Bosni i Hercegovini početkom veljače 1945., kada uspjesima Saveznika dolazi do povlačenja hrvatske vojske. Paralelno s time

opisuje četničke zločine pri povlačenju te talijanski pritisak koji potiče jačanje partizanskog pokreta u Dalmaciji.

Marinko Polić pred kraj rata bio je zapovjednik Vojnog oružaništva Drugog zbornog i vodio je povlačenje iz Mostara. Tih dana rijeka ljudi krenula je prema Zagrebu, čekajući i nadajući se nekom rješenju. Autor sa svojom jedinicom kreće u povlačenje prema Austriji, gdje se očekivala potpora Saveznika. Nakon što su saznali rezultate pregovora, 15. svibnja 1945. kreću na "križni put". Nepregledne kolone ljudi izložene su ubijanjima i nasilju. U svojim sjećanjima autor osuđuje državnu politiku i dr. Antu Pavelića.

"Od Zagreba do Salzburga" (207.-277.), prilog je Branimira Vidmara. Članak je prvi put objavljen u novinama *Hrvatski glas* (Winnipeg, Kanada, br. 19.-38., 15. svibnja 1974. - 9. listopada 1974.). Autor se padom Srijemskog fronta vraća u Zagreb, gdje je određen za pomoćnog časnika za vezu između Hrvatskih oružanih snaga (HOS) i Crnogorske narodne armije.

U sjećanjima na povlačenje autor iznosi da je išao u smjeru Salzburga, gdje je bila namjera predati se Amerikancima. Uvidjevši da je izostala bilo kakva organizacija i da ljudi iz vrha države napuštaju kolonu, Vidmar u pratnji četvero ljudi kreće preko Alpa. U svojim memoarima ukratko opisuje susret s gospođom Pavelić. Napokon 21. svibnja 1945. stiže u Salzburg gdje je smješten u logoru Lehen 12. Ubrzo je logor popunjen s oko 600 Hrvata. Relativno miran život ometali su stalni sukobi sa Srbima iz logora i zbog toga autor iznosi da je jedva dočekaio dozvolu za iseljenje u inozemstvo.

Svetimir Đukić autor je posljednjeg priloga pod naslovom "Iz šume u emigraciju" (285.-302.) koji je prvi put objavljen u *Srpskoj zastavi* (Buenos Aires, br. 34-35, 7/1955.), a kasnije prenesen u *Dokumente Srpske zastave* (Asuncion, Paragvaj, 1980.).

U ljeto 1943. Englezi otkazuju pomoć četničkim jedinicama Draže Mihailovića i ubrzo otvoreno podržavaju Tita. Pred kraj rata Mihailovićevo je namjera bila povući se u Novo Mesto, stupiti u kontakt s Đujićevom i Jevđevićevom grupom u Istri, te nastaviti put u Italiju i tražiti pomoć Saveznika. U takvoj situaciji Đukića je opunomoćio Draža Mihailović da pregovara s Antom Pavelićem. Na pregovorima u Zagrebu tražen je nesmetan prolaz četničkih jedinica preko hrvatskog teritorija te pomoć u hrani, municiji i lijekovima. U cjelokupnoj situaciji plan nije uspio, pa stoga niti pregovori nisu imali smisla.

U "Prilozima" (309.-320.) je objavljen hrvatski prijevod Memoranduma hrvatske vlade od 4. svibnja 1945. koji su potpisali predsjednik vlade i svi ministri. Ivo Smoljan autor je "Pogovora" (321.-326.) u kojem opisuje situaciju pred kraj Drugoga svjetskog rata i nastojanja hrvatske vlade za spašavanjem NDH. Ukratko opisuje događaje koji su uslijedili nakon odluke o povlačenju te navodi naslove prve literature koja obrađuje tematiku vezanu uz događaje iz svibnja 1945. Pri kraju su još i "Popis literature" (327.-331.), "Bilješke o autorima" (333.-334.), "Pripomene o sastavljačima" (335) kao i "Kazalo imena" (339.-351.).

Memoarska literatura, iako ne uvijek pouzdana i argumentirana, daje nam dragocjene podatke i pomaže nam u rasvjetljavanju i boljem razumijevanju događaja u svibnju 1945. Stoga, može se reći, da je namjera ovog zbornika, navedena na početku, ispunjena.

Sljedeće izdanje na koje bih skrenula pozornost je knjiga Milana Marušića *Žrtve komunističkih zlodjela na sljemenskim stratištima: Bolnica Brestovac, Gračani, Zagreb, svibanj 1945.*, Hrvatsko žrtvoslovno društvo Zagreb, Zagreb 2001., 273 str. Sam

autor član je nekadašnje Operativne grupe za istraživanje i obilježavanje stratišta na području grada Zagreba, koju je osnovala Komisija za ratne i poratne žrtve RH. Osim toga, važno je napomenuti da je i autor sudionik bleiburške tragedije te svjedok događaja iz svibnja 1945.

Ova knjiga iznosi podatke o partizanskim zločinima nakon svršetka Drugoga svjetskog rata, u svibnju 1945., u Zagrebu i okolici. Ključni trenutak za proučavanje ove tematike je 8. svibnja 1945., kada u Zagreb ulaze prve partizanske jedinice (17. brigada, 28. udarna divizija i 6. lička proleterska divizija).

Knjiga je podijeljena u 27 kratkih poglavlja uz proslav, čiji je autor prof. dr. Zvonimir Šeparović (8.-15.). U uvodnom dijelu knjige autor opisuje napuštanje Zagreba i povlačenje Hrvatskih oružanih snaga i civila prema Bleiburgu. Ukratko spominje pregovore, predaju i povratak u "kolonama smrti" (16.-29.). Spomenuti događaji, prema mišljenju autora, predstavljaju izvorište za stratišta diljem Zagreba. Marušić također opisuje stanje u Zagrebu nakon ulaska partizanskih jedinica (30.-42.).

Opise logora i stratišta autor započinje sa zapadne strane Zagreba, jer su iz tog smjera dolazile kolone zarobljenika s "križnog puta". Navode se: stratište na šljunčari u Zaprešiću, stratište Otok, logor i stratište Kerestinec, logor i stratište Laduč, stratište "Sakoman", stratište Podsused, logor Prečko, stratište Ponikve, grobište sv. Barbare u Gornjem Vrapču, logor u Kustošiji, stratište Jelenovac, stratište Cvjetno naselje, logor Ravnice kraj Maksimira, stratište kraj potoka Bliznac, stratište Osnovna škola "Gornja Dubrava", stratište Granešina, logor Jankomir, logor "Fučkarov" Črljeni jarek (današnji Krematorij), stratište "Streljana Mikulići". Život u logoru bio je težak. Loša prehrana, slabi higijenski uvjeti, bolesti i opća iznemoglost bili su svakodnevnica. Slijedila su površna prepoznavanja i ispitivanja, a u noćnim satima "osuđenici" su žicom vezani i odvođeni na stratišta, za koja su uglavnom birana mjesta udaljena od naselja (45.-76.). Nove vlasti, prema mišljenju autora, dokazale su svoju netrpeljivost uništavajući i prekopavajući njemačka i domobranska polja na groblju Mirogoj (77.-80.).

U većem poglavlju pod naslovom *Zagrebačke bolnice* (82.-113.) autor opisuje sudbine ranjenih i nepokretnih vojnika Hrvatskih oružanih snaga (HOS), obrađujući bolnicu Poglavnikova tjelesnog zdruga (PTS) u Krajiškoj ulici i bolnicu Rebro (83). Odredbe Ženevskih konvencija nisu spriječile brzu likvidaciju bolesnika i oslobađanje bolničkih kreveta za smještaj ranjenih partizana. U prilog tome ide preslika Upisne knjige bolesnika u bolnici Rebro, za mjesec svibanj 1945. (između str. 76. i 77.). Jedan dio ranjenika PTS-a povlači se sanitetskim vojnim vlakom prema Sloveniji, no kraj Celja vlak zaustavljaju partizani (broj žrtava u bolnicama zapisan je u tablici na str. 99.).

Autor u svojim opisima posebno izdvaja Gračane, koje naziva "mali Bleiburg" (173). On spominje vojne okršaje 9. i 10. svibnja između partizanskih jedinica i jedinica HOS-a, a podatke za broj žrtava preuzeo je iz "Ljetopisa" za godinu 1944./45. (149.-188.). U sljedećim danima uslijedila su ispitivanja, mučenja i masovna ubojstva (opisi se temelje na sjećanjima), stoga ne čudi veliki broj masovnih stratišta na području Pustodola. Ta stratišta jedina su u Hrvatskoj koja imaju dokumentaciju o pokoljima, koju su pisale partizanske vlasti. Stranice 189-218 prikazuju svako od stratišta pojedinačno (Strmec, Lonjščina-Peščenka, Zdenčec, Peščenka, Zdenčec, Bjelčanica i Jelačićeve livade). Opisi su popraćeni zapisima s istraživačkih očevida, fotografijama i skicama stratišta.

Posljednji dio knjige (226.-240.) opisuje sudbine bolesnika i ranjenika smještenih u *Zemaljskom lječilištu za tuberkulozu Brestovac* (na Sljemenu) pri kraju Drugoga svjet-

skog rata. Prvi u bolnicu (9. svibnja) ulaze Talijani iz sastava divizije "Garibaldi", no uskoro ih zamjenjuju jedinice iz sklopa II. Jugoslavenske armije. Ubrzo su uslijedila ispitivanja. Smaknuća su izvršena u noći 14./15. svibnja 1945., što dokazuje potvrda o razduženju stvari izdana 14. svibnja 1945., pripadniku HOS-a, Ivanu Ivančeviću. Povrh svega uništena je čitava bolnička pismohrana, knjige bolesnika i bolesnički kartoni. Prema svemu izloženom, autor Zagreb u svibnju 1945. naziva "kazan hrvatske krvi i mesa" (30) te navodi da je na jedanaest pojedinačnih stratišta stradalo 1.184 Hrvata.

Pri kraju autor donosi još i popis literature (251), četiri recenzije ove knjige (252.-261.), povijesne priloge (262), spisateljjev osvrt na knjigu (263.-266.) i njegov životopis (267.-272.). Na posljednjih 36 nenumeriranih stranica dodani su faksimili i fotografije koje sadrže svjedočanstva i dokumente o vremenu i događajima koji su tema ovog djela.

U konačnici važno je napomenuti da autor nije koristio znanstveni aparat (bilješke), te ponekad svojim stilom previše naglašava detalje koji nesumnjivo imaju emotivni naboj, no vrlo često preslabo ocrtavaju opću sliku tog razdoblja i problematike. No, ova knjiga otvorila je neka nova pitanja iz razdoblja koje je vremenski kratko, ali događajima značajno, te ga treba temeljito znanstveno obraditi. Stoga, je zaključna ocjena – pohvala na trudu, no "pero i tinta", da upotrijebim sintagmu samog autora, imat će još mnogo toga što treba razjasniti i napisati.

Posljednje izdanje na koje bi se ovom prilikom osvrnula je retrospektivno djelo Zvonimira Puškaša pod naslovom *Od Maribora do Ovčare, sudbina ranjenika Oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske u Mariboru svibnja 1945.*, Vlastito izdanje, Zagreb, 2002., 162 str. Slikoviti naslov knjige predstavlja vremenske odrednice u kojima je obrađivana tematika ovog djela (1945.-1991.). Autor govori o ratnim i poratnim zločinima 1945. godine. Prema mišljenju autora, njihovim prešućivanjem i neistraživanjem "zločin se ponovio u domovinskom ratu 1991.-1995." (126.).

Knjiga je podijeljena na dva dijela, u sklopu kojih je 21 manji podnaslov. U prvom dijelu autor govori o pokolju zarobljenih ranjenika i medicinskog osoblja Hrvatskih oružanih snaga NDH od Jugoslavenske armije u Mariboru u svibnju 1945. (19.-32.), a u drugom obrađuje neke okolnosti iz razdoblja NDH, koje autor smatra najvažnijima i još uvijek ne dovoljno razjašnjenima (34.-126.).

Na početnim stranicama su "Predgovor" akademika Josipa Pečarića (9.-12.) i "Proslov" (13.-15.) u kojem autor govori o neobjektivnoj interpretaciji povijesnih događaja iz razdoblja NDH, te navodi: "U ovoj se publikaciji pokušava neke političke pojave interpretirati na temelju argumenata i vlastitih životnih spoznaja" (13).

Prvi dio knjige su autorova sjećanja na poslijeratne pokolje Hrvata u Bleiburgu i "križnim putovima". Krajem svibnja 1945. on se kao časnik HOS-a našao u vojnoj bolnici u Krajiškoj ulici u Zagrebu. U sklopu povlačenja, krenuli su 7. svibnja sa sanitetskim vlakom prema Sloveniji, no idućeg dana dopijeva u mariborski logor. Nedugo zatim napušta logor i dolazi u Zagreb. Autor navodi imena nekih osoba koje su s njim napustile bolnicu, a sudbina im je nerazjašnjena (19.-32.).

U drugom dijelu autor opisuje razdoblje Nezavisne Države Hrvatske pripisujući joj značaj "braniteljice kršćanstva i stvarnog saveznika Zapadne Europe" (34.-42.). Obradujući "neke okolnosti" autor posebnu pozornost pridaje Rimskim ugovorima od 18. svibnja 1941. godine (45.-64.).

U daljnjim podnaslovima, opisujući nastojanja vlade NDH da se pred kraj rata prebaci na savezničku stranu, autor ukratko spominje akciju dr. Krunoslava Draganovića (64), opisuje slučaj Vokić-Lorković (65.-73.), te spominje Poslasticu Hrvatskog katoličkog episkopata od 21. ožujka 1945. (77.-78.). Posljednji pokušaj približavanja Saveznicima bio je Memorandum vlade NDH feldmaršalu Haroldu Alexanderu - savezničkom zapovjedniku za Sredozemlje od 4. svibnja 1945. godine (80.-83.).

Pod podnaslovom "NDH 1941-1945." (83.-92.) autor govori o uvjetima u kojima je nastala NDH i njezinu nepriznavanju od zapadnih saveznika. Ratna situacija, vanjski utjecaji te unutrašnja previranja, potaknula su Vladu NDH da donose odluku o povlačenju. Opravdavajući je citira razmišljanja Danijela Crljena iz publikacije "Svjedočanstvo II", Toronto 1988.

Obradujući odnos NDH prema Židovima, Puškaš negira postojanje antisemitizma i spominje mnoge slučajeve u kojima su Židovi spašavani i zaštićivani (93.-118.). Autor navodi da progoni Židova započinju pritiskom njemačke politike (dolazak Heinricha Himlera u ljetu 1943.). Osim toga, komentira knjigu Ive Goldsteina *Holokaust u Zagrebu*, kritizirajući iznesene procjene židovskih žrtava (108.-115.), te govori o inicijativi za izgradnju Muzeja hrvatskog holokausta 1918.-1990. (116.-118.).

Opisujući zločine za vrijeme Drugoga svjetskog rata i nakon njega autor govori o preuveličavanju broja žrtava jasenovačkog logora, dok se hrvatske žrtve nakon 15. svibnja 1945. ne spominju, a brojne masovne grobnice diljem Slovenije i Hrvatske ostaju neistražene (119.-126.).

Na daljnjim stranicama autor iznosi svoja razmišljanja o podjelama u hrvatskom nacionalnom biću u posljednjih sto godina (koje postoje i danas) i navodi da "unatoč želji da narod živi slobodan uvijek postoji skupina koja traži gospodara izvan Hrvatske" (131.). Prema njegovu mišljenju to je osnovni razlog neuspjeha hrvatske politike u sudbonosnim trenucima razvoja (131.-138.).

Pri kraju knjige (138.-141.) autor iznosi vlastita razmišljanja o današnjoj situaciji. U epilogu (143.-152.) je ukratko opisana politička borba Hrvata od 1918. godine. U pogovoru Željko Olujić hvali autorov rad i iznosi svoje dojmove o knjizi (153.-155.). Slijede sažeci na hrvatskom i njemačkom (156.-157.), bibliografija (158.-159.), te bilješka o autoru (160.-162.).

Opisujući posljednjih šezdeset godina hrvatske povijesti autor se pomalo nostalglično i apologetski vraća na 10. travnja 1941. Neuspjeh tadašnje politike, prema autoru, doživljava svoju afirmaciju referendumom u svibnju 1991. Iako je namjera djela bila sustavno i na temelju argumenata opisati razdoblje NDH i ondašnje događaje, autor je često vrlo subjektivan, a zaključci su mu neargumentirani.

Iako su ova izdanja bez sumnje vrijedan doprinos istraživanju problema Bleiburga i "križnoga puta", na kraju ovog kratkog priloga valja reći da u našoj historiografiji još uvijek nedostaje temeljita i objektivna studija o ovim vrlo važnim, u javnosti pomalo ispolitiziranim problemima suvremene hrvatske povijesti.

Martina GRAHEK